

BIBLIILE BLĂJENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA – MODELATOARE ALE CULTURII ȘI LIMBII ROMÂNE LITERARE PREMODERNE

Niculina Iacob, Ioan Chindriș

Secolul al XVIII-lea, prin afirmarea puternică a primei generații de cărturari iluminiști¹, a însemnat revenirea Transilvaniei în prim-planul vieții culturale, după ce, cu un secol în urmă, prin strălucirea culturii umaniste, Țara Românească și Moldova detronaseră prioritatea Transilvaniei în naționalizarea limbii religioase, prioritate dobândită de autorii anonimi ai textelor rotacizante și de Coresi, printr-o cochetărie necesară cu reformații, care s-a dovedit însă primejdioasă ulterior chiar pentru ființa bisericii românești din Transilvania, odată cu înstăpânirea și manifestarea violentă a calvinismului în principat².

Revoluția umanistă din Țara Românească și Moldova a avut rațiuni interne de desfășurare, fie că era vorba de naționalizarea cultului divin, fie de întemeierea unei literaturi religioase independente de acest cult. Cea mai mare realizare a secolului al XVII-lea, unic la noi prin strălucire culturală, a fost traducerea și tipărirea pentru prima dată integral a *Bibliei* în limba română. Această traducere s-a făcut din necesități culturale, implicând persoane laice și clerici. Prin tipărirea integrală a *Sfintei Scripturi* în limba română, *Biblia de la 1688* depășea sfera restrânsă a bisericii, textul acesteia nefiind tipărit pentru a fi citit în biserică; textele destinate ofierii ritualului circulau în cărți mai mici, ușor de folosit în timpul slujbei religioase³. Spre deosebire de situația disperată a românilor intracarpătini, oamenii de carte din Țara Românească și Moldova se bucurau de o anumită independență, favorizată și de existența aristocrației

¹ Ceea ce a dat o extraordinară forță acestei generații de cărturari a fost manifestarea lor ca o mare familie spirituală. Cu Petru Pavel Aron solidaritatea intelectuală este înțeleasă, la modul concret, ca muncă în echipă. Prima lucrare astfel realizată este *Floarea adevărului*, textul care deschide la 1750 seria tipăriturilor blăjene, după înființarea la 1747 a tipografiei greco-catolice de la Blaj, în urma decretului prin care, la 23 noiembrie 1746, Maria Tereza interzicea pătrunderea cărților românești din Țara Românească și Moldova. Traducerea *Bibliei* după *Vulgata* occidentală o vor face tot în echipă, o echipă intelectuală alcătuită din câteva personalități ale acestei prime generații de intelectuali iluminiști: Petru Pavel Aron, Grigore Maior, Atanasie Rednic, Silvestru Caliani, Gherontie Cotorea, în primul rând, și, în plan secundar, Petru Pop de Daia și Ioan Săcădate (vezi, pe larg, despre fiecare dintre autorii traducerii, la: I. Chindriș, *Testamentul lui Petru Pavel Aron*, în *Biblia Vulgata. Blaj 1760-1761*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005, p. LXIV-LXX; I. Chindriș, N. Iacob, *Petru Pavel Aron*, Blaj, Editura Astra, 2007, p. 126-141).

² Vezi sinteza problemei la Ana Dumitran, *Religie ortodoxă – religie reformată: ipostaze ale identității confesionale a românilor din Transilvania în secolele XVI-XVII*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2004, passim.

³ Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979, p. 114.

naționale puternice, independență care le permitea să-și manifeste liber opțiunile culturale, inclusiv în ce privește poziția *Bibliei*. Spătarul Nicolae Milescu, traducătorul *Vechinului Testament* din *Biblia de la București*, a transpus în românește una dintre cele mai reușite ediții ale *Septuagintei* grecești, tipărită la Frankfurt, în 1597, apreciind-o drept „izvod carele-i mai ales decât toate”⁴. Ieșirea de sub tipar a *Bibliei de la București* a însemnat alinierea culturii noastre la nivelul culturilor posesoare de versiuni ale *Scripturii* în limbile vernaculare. Succesul lucrării a fost impresionant. Peste mai bine de un veac, în 1795, Samuil Micu, plângându-se de raritatea ei, zice: „Aceale vechi *Biblii* atâta s-au împutinat, cât foarte rar, să nu zic bun credincios creștin, ci preot, easte la carele să află, și nici cu foarte mare preț făr’ de mare trapăd și osteneală nu să află, ca să-și poată neștine cumpăra”⁵. Informația dovedește că *Biblia de la București* era foarte căutată în Transilvania, nu numai de clerici, ci și de „buni credincioși creștini”, adică de laici, iar raritatea exemplarelor din vechea traducere era un argument în plus, pe lângă argumentele de ordin lingvistic aduse de autorul *Bibliei de la Blaj* în cuvântul *Cătră cetitoriu*, pentru a susține inițiativa sa de a realiza o nouă traducere a textului sacru în limba română.

Cu trei decenii în amonte, pe vremea lui Petru Pavel Aron, situația nu putea fi alta, ci aceeași, de atașament față de *Scriptura* tipărită în Țara Românească⁶. Și totuși, acestor clerici și laici ai săi, episcopul de la Blaj a hotărât să le dea pe mai departe o *Biblie* după versiunea latină, exact în anii de culme ai mișcării anticatolice declanșate de Sofronie din Cioara, 1760–1761. Circumstanța trebuie completată cu faptul că, în acea vreme, trăirea religioasă la scara unei generații era covârșită de convingeri clare și de imagini familiare, iar schimbarea era tradițional detestată, chiar în cele mai mici aspecte ale ei. Or, *Vulgata* urma să aducă în fața cititorului schimbări vizibile față de textul de la București, care în cazul *Bibliei* întregi nu puteau trece neobservate, așa cum poate au trecut cele din *Palia de la Orăștie*, într-o lume ardeleană unde culoarea cea mai evidentă era mizeria socială și intelectuală profundă a românilor. La șase decenii de la Unirea cu Biserica Romei, în plan cultural, Transilvania era practic alta, schimbată din adânc de infuzia oamenilor cu școli înalte și a culturii

⁴ *Ibidem*, p. 116.

⁵ *Biblia de la Blaj*. Ediție jubiliară, Roma, 2000, p. 17.

⁶ Atașamentul era general față de orice carte religioasă care venea din spațiul extracarpatic și chiar era explicit subliniat prin precizarea care se regăsește aproape în toate titlurile cărților reeditate la Blaj: „După rânduiala Besearecii Răsăritului”. Se dorea astfel evidențierea faptului că religia unită a rămas orientală în esența ei, ceea ce însemna o mai bună păstorie a credincioșilor, pentru care unirea cu Biserica Romei era de domeniul abstractului atâta vreme cât ei vedeau că nu s-au făcut modificări la nivelul ritualului, nu le-au fost modificate sărbătorile și posturile, adică aspectele care reprezintă esențialul pentru credinciosul de rând. Chestiunile de dogmă sunt departe de omul obișnuit și sunt pentru el, până la urmă, simple abstracțiuni.

occidentale, preponderent teologice⁷. Cititorul avut acum în vedere era unul avizat, dar eventual influențat de ideile lui Sofronie, care trâmbițase pieirea „legii strămoșești” prin „uniație” și catolicizare⁸. Diferențele *Vulgatei* față de *Septuaginta* sunt observabile ușor, iar pentru oamenii vremii chiar eclatante. Cele structurale privesc unele cărți secundare, însă foarte populare prin dimensiunile reduse și prin mesajul lor aparte. Astfel, din *Vulgata* dispare, în calitatea ei de carte biblică, *Scrisoarea lui Ieremia*, devenind un ultim capitol al lui *Baruh*, al șaselea, cu 72 de versete în loc de 62 câte sunt în *Septuaginta*. Dispare de asemenea *Cântarea celor trei tineri*⁹, text de o pietate accentuată, care se contopește cu *Daniel*, constituind versetele 24-100 din capitolul 3 al acestei cărți. Tot în cartea biblică *Daniel* mai sunt incluse alte două cărți din *Septuaginta*: foarte populara și îndrăgita *Susana*, extraordinar izvor artistic începând cu Renașterea¹⁰, devine capitolul 13 la *Daniel*, cu 65 de versete în loc de 64, câte

⁷ Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2001, p. 231-275.

⁸ În condițiile în care unirea era subminată de acțiuni anticatolice de răsunet, cum era cea organizată de Sofronie, cu apogeul, așadar, chiar în perioada în care se traduce după *Vulgata* occidentală *Biblia* lui Petru Pavel Aron, este firesc să se afle printre prelații greco-catolici unii care să se dovedească în mai mare măsură partizani ai ideilor prozelite catolice cu care veniseră în contact în timpul studiilor făcute în străinătate. Este și cazul lui Gherontie Cotorea, unul dintre membrii echipei organizate de episcopul Aron pentru traducerea *Bibliei*. Dorința de a persuadea, într-un mod subtil totuși, se reflectă chiar la nivelul limbajului în textul tradus. Așa se explică prezența, în unele cărți biblice, a cuvintelor **unire** și **unit** ca echivalente ale cuvintelor lat. *simplicitas*, *-atis*, respectiv *simplex*, *simplicis*. Iată câteva exemple concludente în acest sens: **Unirea** dreptilor îi va îndrepta pre dânsii, și înșelarea celor răzvrățiți îi va bate pre ei. (Pl 11, 3); **Mai bun e săracul care umblă întru unirea sa decât bogatul ce-și strânge buzele și neînțeleptul**. (Pl 19, 1); **Dreptul cel ce umblă întru unirea sa fericiți după sâne fiii va lăsa**. (Pl 20, 7); **Mai bun e săracul ce umblă întru unirea sa decât bogatul în căi necurate**. (Pl 28, 6); **Că cei drepte vor lăcu pre pământ și cei uniți vor rămânea într-însul** (Pl 2, 21); **Că urăciune iaste Domnului tot înșelătorul și cu cei uniți graiurile Lui**. (Pl 3, 32). A se vedea încă: **Pl**: rezum. cap. 10; rezum. cap. 20; 10, 29; 11, 5; 28, 10, 18; 29, 10; **Iov**: 1, 1, 8; 2, 3, 9; 8, 20; 9, 21; 12, 4; 25, 2; 31, 6; 33, 3. De fiecare dată, sensul actualizat de aceste cuvinte este „credință sinceră”, „curățenie sufletească”, „sincer în credința sa”, „curat sufletește”. Prin comparație, în aceleași locuri din traducerea lui Samuil Micu nu am găsit nicăieri aceste cuvinte. Nu știm în ce măsură prezența acestor cuvinte în text se datorează lui Gherontie Cotorea. Cum manuscrisul maculator din care făceau parte *Proverbele lui Solomon* s-a pierdut, ar rămâne identificarea traducătorului după scrisul din manuscrisul maculator din care face parte *Cartea lui Iov*. Considerăm însă că este mai puțin important cine a introdus aceste cuvinte în text. Mult mai important este că ele trădează o stare de spirit, teama de a vedea zădărnicită unirea, o acțiune care adusesse culturii române privilegiul unei reale sincronizări cu spiritul veacului, iar românilor ardeleni, șansa de a-și putea dobândi drepturile pierdute după 1437.

⁹ Această carte avea o situație ambiguă și pentru septuagintistul riguros care a fost Samuil Micu. În *Biblia* tradusă de el, aduce la titlul cărții următoarea notă: „Să țin aceastea de capul 3 a lui Daniil” (*Biblia de la Blaj*, p. 1375).

¹⁰ Demetrio Ruiz Lopez, *La historia de Susana y los viebosa traves de la pintura*, în Jesus Santiago și Julián Pastor Víctor (editori), *Congreso internacional „Biblia. Memoria Historica y Encrucijada de Culturas”*, Zamora, 2004, p. 694-703.

sunt în versiunea LXX, iar *Istoria balaurului și a lui Bel*, povestea atât de îndrăgită a salvării lui Daniil din groapa cu lei, devine capitolul 14 în *Daniel*, cu 42 de versete în loc de 50 și cu mersul narațiunii ușor schimbat. O diferență majoră între Ieronim și LXX este lipsa cărților *3 Macabei* și *4 Macabei* din prima. Cartea *4 Macabei* a fost adăugată *Septuagintei* în primele secole creștine, ca operă atribuită scriitorului Iosephus Flavius, celebrul autor al *Antichităților iudaice*. Appreciat de mari scriitori paleocreștini ca Eusebiu din Cezareea sau Sfântul Ieronim, acest mic tratat filosofic pe care autorul *Vulgatei* îl califică drept „liber valde elegans”¹¹, carte deosebit de frumoasă, a făcut carieră în Orient, sfârșind prin a fi introdus de copiiști între cărțile *Septuagintei* ca *4 Macabei*. În realitate, această bijuterie literară nu este opera lui Iosephus Flavius, ea vine din antichitatea iudeo-alexandrină, dar s-a răspândit odată cu succesul scrierilor evreo-romanului în Europa, primind și un titlu distinct: *De imperatrice ratione*, în românește *Rațiunea dominantă*. Nicolae Milescu a găsit textul lui Pseudo-Iosephus în ediția de la Frankfurt a *Septuagintei* și l-a tradus sub titlul *Pentru sângurul țiitorul gând*¹². Pseudo-Iosephus sau *4 Macabei* nu s-a fixat în recenzie *Vulgatei*, cu toate că este semnalată prezența cărții în vechile variante europene¹³. Acestor deosebiri esențiale dintre cele două mari variante ale *Bibliei* li se adaugă foarte multe diferențe implicând numărul de capitole sau versete, desfășurarea narațiunii biblice în cadrul acestora, numele de persoane și locuri, dimensiunile unor capitole sau versete.

Cultural, așadar, Petru Pavel Aron a hotărât să dea românilor un produs esențial nou, neobișnuit. Întrebarea care se pune în mod legitim este: ce l-a determinat să o facă? Întreaga literatură bisericească tipărită la Blaj în timpul păstoriei sale urmează vechile cărți ortodoxe venite în special din Țara Românească, cele mai multe fiind simple reimprimări ale acestora¹⁴. Este de asemenea de notorietate apropierea celor mai mulți dintre reprezentanții Bisericii Greco-Catolice de Biserica Orientală. Mai mult ca oricine a demonstrat această apropiere Petru Pavel Aron însuși. În pofida fidelității sale, exagerate chiar, față de credința răsăriteană, manifestată inclusiv în detalii vestimentare¹⁵, cel numit pe bună dreptate „artizanalul orientalismului monahal de

¹¹ Virgil Căndea, *op. cit.*, p. 177.

¹² Este cea dintâi traducere a unui text filozofic în limba română. Vezi ediția modernă a *Bibliei de la București* (*Biblia, adică Dumnezeuiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*), București, 1997, p. 740-750. Exegeza la Virgil Căndea, *op. cit.*, p. 172-214.

¹³ Vezi James H. Charlesworth, *The Old Testament Pseudepigrapha. Apocalyptic Literature and Testament*, II, New York, 1983, p. 531-564. Mulțumiri pentru această informație lui Remus Mircea Birtz.

¹⁴ Vezi discuția și texte comparate la I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Române, 1975, p. 406-409.

¹⁵ Este reprezentat în imaginile vremii îmbrăcat în veșminte specifice monahilor răsăriteni și purtând pe cap potcap, iar nu tichia impusă arhierilor catolici.

la Blaj” alege să folosească *Vulgata* drept izvor pentru traducerea *Bibliei* în limba română. Acesta este un fapt unic și insolit în istoria culturii românești: un episcop-călugăr cu viață de pustnic oriental demnă de Muntele Athos grupează forțele intelectuale ale Blajului pentru a traduce *Biblia Vulgata*, cartea catolică de căpătâi.

Această opțiune a episcopului nu poate fi descifrată în mod clasic, documentar, ceea ce face să ne situăm deocamdată în ipotetic cu argumentele pe care le aducem în continuare. Pasiunea pentru cultură a lui Petru Pavel Aron și dorința de a edita întreg patrimoniul de cărți necesare cultului religios își puteau găsi încununarea prin traducerea *Bibliei*. Este de notorietate ideea, teoretizată la noi de Virgil Cândea¹⁶, potrivit căreia traducerea *Bibliei* este, istoricește, un act independent de cultul bisericesc, dar cu originea în evoluția și în necesitățile culturale ale popoarelor. Pentru un om cu voința episcopului Aron și cu puterea sa de muncă, traducerea *Bibliei* era o provocare căreia nu avea cum să-i reziste. Putem presupune că modestul sihastru de la Blaj nu s-a încumetat la o concurare a *Bibliei de la București* din 1688, al cărei prestigiu se croise sigur în întreg spațiul românesc în răstimp de 72 de ani, ci a considerat benefică pentru cultura românească dublarea ei prin *Vulgata*. Se adaugă la aceasta modul cum a conceput mereu episcopul Aron Biserica Unită: o biserică de esență duală, ortodoxă și catolică în același timp. Dacă valenței ei orientale îi era suficientă *Biblia de la București*, trebuia marcată și cealaltă valență, cea catolică, prin alegerea *Vulgatei* ca izvor pentru noua transpunere românească a *Bibliei*. Desigur că nu poate fi neglijat nici un anume atașament al lui Aron față de *Biblia* occidentală, cu ascendentul în studiile din tinerețe, făcute exclusiv în institute catolice.

Ca rupere de tradiție, orientarea spre textul latinesc este extrem de importantă, versiunea realizată de echipa lui Petru Pavel Aron fiind până astăzi singura traducere după *Vulgata* din cultura românească. Dar această ieșire din tipare a determinat cu siguranță rămânerea în uitare până în zilele noastre, în condițiile în care mentalul colectiv de tip răsăritean nu putea fi decât refractar la o asemenea inovație¹⁷.

¹⁶ Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 114.

¹⁷ Refractar este și acum mediul clerical din Blaj în receptarea ediției princeps a traducerii lui Petru Pavel Aron și a echipei lui de „ieromonași”. Dovadă că nici până astăzi, după aproape doi ani de la apariția ediției, Blajul nu a primit **acasă** *Biblia* care a deschis aici o adevărată școală biblică, singura care s-a manifestat în mod coerent în întreaga noastră cultură pe parcursul a peste un secol și jumătate, răstimp în care s-au realizat în orașelul situat la confluența Târnavelor nu mai puțin de cinci traduceri ale *Bibliei*, originale și diferite una de alta, dintre care trei în formă integrală. Această școală și exponenții ei au trecut prin avataruri descurajante și se pare că povestea lor tristă nu s-a încheiat. Ea continuă, din păcate, chiar acolo unde, mai mult decât oriunde în spațiul românesc, ar trebui să se poarte lupta pentru dreptul la neuitare al acestor monumente impresionante de limbă românească. Pentru că, înainte de a fi *Vulgate*

Odată hotărârea luată, echipa lui Aron a lucrat într-un ritm de-a dreptul impresionant. Manuscrisul 18 din V1¹⁸, ultimul din *Vechiul Testament*, se încheie cu însemnarea: „Sfârșitul prefacerii *Vechiului Testament*, care cu mila lui Dumnezeu în martie 12 s-au început și, cu a Aceluiași ajutoriu, într-acelaș an, dechemvrie 21, s-au săvârșit”. Această însemnare certifică un lucru uluitor: cea mai întinsă parte a *Bibliei*, *Vechiul Testament*, a fost tradusă în mai puțin de nouă luni. *Geneza*, de pildă, a fost tradusă în numai 13 zile, între 12 și 25 martie 1760¹⁹. Performanța este ieșită din comun, o dată în plus, prin faptul că s-a realizat o premieră absolută în cultura românească: prima traducere a *Bibliei* din latină. Nimic din ceea ce se făcuse înaintea lor nu au ales să le vină în întâmpinare, cu excepția *Psaltirii*, care are o situație aparte în corpul *Vulgatei* lui Aron.

Psaltirea era un accesoriu de cult printre primele traduse în limba română, începând cu cele trei versiuni manuscrise din textele rotacizante de la începutul secolului al XVI-lea: *Șcheiană*, *Voronețeană* și *Hurmușachi*. În 200 de ani, prin contribuții de excepție, dintre care cea mai importantă rămâne aceea a mitropolitului Dosoftei, textul psalmilor în versiune românească și-a șlefuit forma și a putut să-și acumuleze un fond lexical în măsură să susțină, la începutul secolului al XVIII-lea, realizarea unei ediții de linie, un text național al *Psaltirii*. Specialiștii consideră că *Psaltirea* națională s-a realizat în 1703 la Buzău, textul ei fiind reeditat în mai multe rânduri²⁰ și consacrandu-se prin *Biblia lui Samuil Micu*, care a avut șansa de a se lăți în toată românia prin reeditările

occidentale sau *Septuaginta* orientale transpuse în limba română, **ele sunt monumente de limbă și cultură românească**.

¹⁸ *Biblia* lui Petru Pavel Aron s-a păstrat în două grupe de manuscrise la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române. Prima grupă, alcătuită din manuscrisele românești 30, 25, 68, 23, 21, 18 și 22 (în ordinea cărților biblice) formează familia primară, „maculatorul” traducerii, dintre care unul lipsește: cel cuprinzând cărțile biblice de la *Proverbe* până la *Baruh* inclusiv. Am numit acest grup de manuscrise V1. Al doilea grup îl constituie manuscrisele românești 29, 19, 28 și 20 (în aceeași ordine), cuprinzând *Vechiul Testament* în întregime. Acest grup l-am numit V2 și reprezintă textul nemijlocit după care s-a realizat ediția *Biblia Vulgata. Blaj 1760-1761*, vol. I-V, București, Editura Academiei Române, 2005. A se vedea descrierea amănunțită a manuscriselor în *Notă asupra ediției* (p. CXXVII-CXXIX), în ediția princeps.

¹⁹ Acesta este cel dintâi rezultat, semnalat la fila 74r a primului manuscris din V1, marginal, prin următoarea însemnare: „Eadem susceptae possessionis in Kuthfalv<a> 22 Martij 760 ubi cometanei congregati” (În același loc al moșiei primite, în Cut, la 22 martie 1760, când s-au adunat vecinii). Semnificația „adunării vecinilor” este criptică, însă e foarte clar că Aron și-a luat cu sine echipa de traducători și s-au așezat la moșia din satul Cut, unde la 25 martie se încheia traducerea Genezei, așa cum rezultă din însemnarea de la fila 95r. La sfârșitul Genezei se consemnează: „Kutfalvae 25. Martij 760”.

²⁰ Alexandra Moraru, *Psaltirile românești din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Probleme de filiație*, în „Limba română”, XXII, 1974, nr. 3, p. 233-242; Eadem, Contribuții la problema unificării limbii române literare. (În legătură cu edițiile românești din secolul al XVIII-lea ale „Psaltirii”), în *loc. cit.*, nr. 1, p. 13-24.

succesive în spațiul ortodox dincolo și dincoace de Prut²¹, pentru a fi reluată finalmente în *Biblia* sinodală din 1914, cu modificări ce țin de adaptarea la normele limbii literare din al doilea deceniu al secolului al XX-lea. *Biblia de la Blaj* a devenit astfel *Biblia națională a românilor*.

Printre cărțile liturgice de a căror editare s-a îngrijit episcopul Petru Pavel Aron se numără, în mod firesc, *Psaltirea*, care a apărut la Blaj în 1756. Nu se cunoaște însă nici un exemplar din această ediție²², așa cum tot o enigmă rămâne și ediția a doua. Ediția a treia, din care se cunosc exemplare și este descrisă bibliologic²³, a apărut după moartea episcopului. Se poate pune întrebarea firească dacă există vreo legătură de ordinul similitudinii între *Psaltirea* blăjeană de cult și cea din *Vulgata* tradusă la Blaj. Din analiza *Psaltirilor* de la Blaj din 1764, 1773, 1780, 1786 precum și cea cuprinsă în *Biblia de la Blaj* din 1795, reiese că acestea au urmat, „cu mici modificări”, textul de la Buzău al lui Grigore Râmnicăneanu²⁴. Cât privește organizarea materialului, orice apropiere este exclusă, *Psaltirea* din *Vulgata* lui Aron fiind copia fidelă a schemei din ediția venetă de la 1690. Rămâne problema limbii, a expresiei românești. Fără a aștepta confirmarea documentară²⁵, e cert că Aron a știut să diferențieze între

²¹ În legătură cu reeditările succesive ale *Bibliei de la Blaj* (1795), vezi N. Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640-1800)*, vol. II, cap. *Biblia de la 1795 – sursă pentru ediții ulterioare ale textului sacru în limba română*, Editura Universității din Suceava, 2001, p. 277-283; Eadem, *Biblia de la Blaj (1795) – moment de referință în cultura românească*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 19-33; I. Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, p. 344-351; Idem, *Crearea Bibliei naționale la români 1550-1795 și Rolul genului în crearea Bibliei naționale*, în vol. *Transilvania. II. Studii și fragmente literare*, Cluj-Napoca, Editura Cartimpex, 2003, p. 847 ș.u.

²² Certitudinea apariției ei o confirmă o scrisoare din același an a lui Aron către episcopul latin de la Oradea, în care îl informează că „[...] nostra typographia alterum hoc anno ecclesiastici partem [...] hoc est Psalterium edidit” (Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite. (Partea II, 1752–1783)*, în „Perspective”, München, XIV-XVI, 1993, nr. 53-60, p. 67-68). Pentru o *Psaltire* în ediție princeps la Blaj, în 1756, opinează Zenovie Păclișanu, *Tipografia din Blaj*, în „Boabe de grâu”, V, 1934, nr. 2, p. 105-108; Barbu Theodorescu, *Completări și rectificări la Bibliografia românească veche*, în „Glasul bisericii”, XIX, 1960, nr. 11-12, p. 1044; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 46.

²³ Aurel Filimon, *Nouă contribuțiuni la Bibliografia veche românească*, în „Daroromania”, VI, 1929-1930, p. 381-382.

²⁴ Eugen Pavel, *Un monument de limbă literară: Biblia lui Samuil Micu*, în *Biblia de la Blaj*, p. 2424.

²⁵ Aceasta ar putea fi subiect ispititor și generos pentru o teză de doctorat. Reținem câteva aspecte de ordin lingvistic, care pot susține influența normelor sudice din celebra *Psaltire* muntenească (Buzău, 1703) asupra traducătorului de la 1760: prezența în număr mare a ocurențelor formei analogice *știe* (1,6; 43,22; 88,16; 89,11; 93,11) față de forma etimologică *ști*, cu mai puține ocurențe (38,7; 72,11), în condițiile în care în alte cărți numai izolat se întâlnește forma analogică – *știe* (Fc 39,8), (Jos 22,22); (1Mac 15,12); de asemenea, expansiunea în *Psalmii* din *Vulgata de la Blaj* a normei muntenești și în cazul anticipării elementului palatal în cuvântul *pâine*: în 15 din cele 17 ocurențe, cuvântul cunoaște formele mai noi. Acest cuvânt se realizează însă frecvent după norma sudică și în alte cărți ale *Vulgatei de la Blaj*, ceea ce ar putea însemna

Psaltirea de cult, care a ieșit în seria tipăriturilor accelerate sub păstoria sa²⁶, și *Psaltirea* pe care o voia pentru ediția *Bibliei*. Cărțile de altar apăreau la Blaj sub îngrijirea călugărilor săi savanți și reproduceau texte similare din afara Transilvaniei, de la București și de la Râmnic mai ales. *Psaltirea* din *Biblia Vulgata* este opera personală a lui Aron. Manuscrisul maculator 21 din V1, cuprinzând pe 126 de pagini *Psaltirea*, poartă grafia unui singur traducător, grafia greoaie și inconfundabilă a episcopului Aron. Nici un altul nu este prezent, în întreaga *Biblie*, cu o contribuție atât de mare „dintr-o bucată”, grafia fiecărui traducător survenind ritmic cu un număr redus, uneori derizoriu, de pagini. Ambițiosul episcop a luat astfel asupra sa rezolvarea celei mai atrăgătoare, dar și mai dificile cărți biblice. Aici poate fi Aron urmărit în expresia sa literară, versiunea aceasta a psalmilor fiind o contribuție importantă, printre multe altele deja de notorietate, la înjghebarea culturii românești premoderne, în pragul afirmării creatoare a Școlii Ardelene mature. *Psaltirea* sa este una originală, care sparge mecanismul reproducerii textului de la Buzău din 1703. Analiza comparativă parțială certifică acest lucru²⁷. *Psaltirea* din *Biblia de la Blaj* din 1795 nu are un text original, Samuil Micu apelând la cel consacrat prin numeroasele ediții tipărite la Blaj până la el²⁸ și consacrându-l apoi prin edițiile ulterioare ale *Bibliei* sale. Micu era condus și de admirația sa față de limba românească din spațiul extracarpatic, care l-a determinat să aibă *Biblia de la București* din 1688 ca text-pilot pentru noua traducere a textului sacru, ambiția lui fiind aceea de a realiza o traducere superioară, în acord cu evoluția limbii române literare în secolul care trecuse de la prima „facere” a *Bibliei* în limba română și de a contribui astfel la unificarea limbii literare. Un asemenea act temerar putea fi însă întreprins numai de un traducător cu competența lui Samuil Micu, singurul la vremea aceea și sigur în măsură să atingă performanțe care să impună noua versiune.

Psaltirea lui Aron e, așadar, o traducere originală, nouă, în limitele originalității pe care regulile epocii o admiteau. Sacralitatea textului impunea fidelitate maximă față de original, iar limba română în care se traducea, deși după o exersare de mai bine de 250 de ani ca limbă de cultură, avea încă destule limite. Iată de ce nu se pot aștepta deosebiri radicale față de textul de linie post Buzău 1703, pe care l-a folosit în mod cert ca matrice pentru versiunea proprie, dar s-a abătut de la el mult peste limitele în care *Psaltirea* sa ar putea fi considerată o variantă integrată seriei care reproduce versiunea tradițională.

că, în cazul de față, trebuie să ținem seama și de un alt aspect: frecvența cuvântului, asigurată de semnificația aparte a *pâinii* în biserică.

²⁶ Este episcopul unit care a editat în premieră toate cărțile de cult pentru credincioșii greco-catolici din Transilvania (Ioan Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, p. 276 ș.u.).

²⁷ Vezi *Anexa 1*.

²⁸ Eugen Pavel, *Un monument de limbă literară*, loc. cit.

Atitudinea activă față de modelul românesc are două motive. Primul îl constituie opțiunea estetică și lingvistică a lui Aron. Un astfel de exemplu se poate vedea în psalmul 115, 15: „Scumpă e înaintea Domnului moartea **sfinților** Lui”. La Samuil Micu, oglindă fidelă a *Psaltirilor* românești existente, versetul (numerotat 5, după *Septuaginta*) sună astfel: „Scumpă e înaintea Domnului moartea **cuvioșilor** Lui”. Aron consideră că harul lui Dumnezeu nu poate fi obținut printr-o simplă *cuvioșenie*, darul multora dintre oameni, ci prin *sfințenie* deplină. Obsesia sfințeniei l-a urmărit de altfel până la moarte, în convingerea că ea poate fi înșușită pe pământ, printr-o viață de mortificare neconținută a impulsurilor extraspirituale și prin muncă fără răgaz, însoțită de rugăciune. Dar cele mai multe deosebiri față de *Psaltirile* amintite își au izvorul în dorința și în necesitatea de a urma cu fidelitate originalul latin după care s-a realizat *Vulgata de la Blaj*. Un exemplu la îndemână este următorul: 5, 2: „Graiurile mele ia-le în urechi, Doamne, înțelege strâgarea mea”. Forma neobișnuită se datorează traducerii fidele a textului latin: „Verba mea auribus percipe, Domine, intellige clamorem meum”; cf. 5, 1: „Graiurile mele ascultă-le, Doamne, înțelege strigarea mea”, în traducerea lui Samuil Micu. Dubla dependență, de textul latin și de cel românesc circulant, secondată de inspirația proprie, l-a ajutat pe Aron să dea o versiune personalizată a *Psaltirii*, un produs cultural excepțional al Blajului iluminist, scos recent din întunericul manuscrisului inedit, așa cum multe alte opere ale Școlii Ardelene așteaptă încă momentul ieșirii la lumina tiparului.

O situație aparte în *Vulgata de la Blaj* au și *Evangheliile*, singurele cărți pe care ei le-au tradus din *Noul Testament*²⁹. Spre deosebire de cărțile *Vechiului Testament*, care s-au păstrat atât în maculator (V1), cât și transcrise „pe curat”, în variantă definitivă (V2), argument prin care se susține intenția episcopului de a tipări pentru început această parte a *Bibliei*, cărțile traduse din *Noul Testament* s-au păstrat numai pe maculator. Având precedentul unui întreg tom pierdut din maculatorul traducerii³⁰, s-ar putea avansa ipoteza unei prime redacții a *Evangheliilor*, păstrată în acest tom, restul fie pierzându-se, fie nerealizându-se din „cuvioase” pricini, care ar fi putut determina sistarea traducerii. În realitate, lucrurile stau altfel, fapt demonstrat de însăși arhitectura textului celor patru *Evanghelii*, care trădează altă finalitate pentru care ele au fost traduse: împărțirea textului în pericope (numite aici *zacealuri*, cu cuvânt slavon), adică secțiuni sau

²⁹ Realitatea contrazice, așadar, încă o afirmație a lui Samuil Micu, pe care acesta o face în cuvântul *Cătră cetitoriu* la *Biblia de la Blaj* din 1795, de data aceasta în legătură cu traducerea integrală a textului biblic la 1760: „**toată** S. Scriptură [s.n.] pre limba românească însuși [episcopul Petru Pavel Aron – n.n.] o au tălmăcit”.

³⁰ Acesta cuprindea forma primară a următoarelor cărți: *Pildele* sau *Proverbele lui Solomon*, *Ecleziastul*, *Cântarea Cântărilor*, *Cartea înțelepciunii*, *Ecleziasticul* sau *Isus Sirah*, *Isaia*, *Ieremia*, *Plângerile lui Ieremia* și *Baruh*.

părți prescrise pentru a fi citite la slujbele bisericești, cu indicarea exactă a sărbătorii sau a prilejului cu care se citesc. În afară de această arhitectură *sui-generis* în comparație cu cea din cărțile *Vechiului Testament*, la care nu apar decât concordanțele marginale obișnuite, traducătorii au urmat cu aceeași fidelitate textul *Vulgatei* venețiene de la 1690, inclusiv cu rezumatele și cu concordanțele marginale identice.

Această atitudine sensibil diferită a traducătorilor față de cărțile *Noului Testament* trezește nedumeriri legitime. De ce nu în întregime și de ce nu la fel ca *Vechiul Testament*? După rapiditatea cu care a fost tradusă partea cea mai întinsă a *Bibliei*, se exclude problema timpului, cum, de altfel, se exclude și problema forțelor care puteau fi aruncate în „luptă” pentru a face în timp record traducerea integrală a *Noului Testament*. Este limpede însă că strategia a fost alta: episcopul a dorit tipărirea *Vechiului Testament* și realizarea unui *Evangheliar*, carte de altar de primă importanță, care încă nu se tipărise la Blaj. Nu i-a fost dat să vadă împlinit nici unul dintre aceste proiecte. Cât privește *Evangheliarul* după *Vulgata* gândit de el, șansele de izbândă erau minime, în condițiile în care toate cărțile de altar ale greco-catolicilor veneau, după cum s-a subliniat, din spațiul ortodox. O schimbare de mentalitate la momentul acela era de neimaginat. Ca intenție în plan cultural și ca realizare în plan lingvistic însă, *Evangheliarul* proiectat de Petru Pavel Aron merită toată atenția cercetătorilor.

Vulgata de la Blaj este prima traducere în românește a unui text latin de asemenea proporții și singura traducere până astăzi a *Vulgatei* în limba română. Aproximarea de limba vorbită și faptul, extrem de important, că originalul după care se traduce nu mai este unul străin de firea limbii române (slavon sau grecesc) sporesc considerabil valoarea acestei traduceri, o reușită literară fără precedent, pe care, în multe locuri, nu a reușit să o egaleze nici chiar Samuil Micu, în ciuda remarcabilei sale experiențe de traducător. Marele merit al traducătorilor *Vulgatei de la Blaj* este acela că, deși latiniști prin formație și puși în fața unui text care impunea metoda literală de traducere, au înțeles că limba română literară nu se putea dezvolta firesc și armonios în afara limbii vorbite³¹. Atitudinea lor este comparabilă din acest punct de vedere cu atitudinea rațională a oamenilor de cultură din a doua jumătate a secolului următor, după ce peste limba română literară trecuseră, succesiv sau simultan, mai multe valuri de influențe.

Personalitatea acestei traduceri a *Bibliei* în limba română a fost pe larg conturată în studiile care au însoțit ediția princeps din 2005³². Faptul că traducerea a rămas în manuscris nu înseamnă că a rămas o operă moartă.

³¹ Vezi *Anexa 2*.

³² Aceste studii, greu de consultat în ediție, au fost reluate recent într-un volum accesibil: I. Chindriș, N. Iacob, *Petru Pavel Aron*.

Autorii acestei traduceri au fost aceia care au modelat noua generație de cărturari ardeleni iluminiști, în care personalități precum Samuil Micu, Gheorghe Șincai sau Petru Maior sunt *sine qua non* pentru cultura românească modernă. Și nu e deloc întâmplător faptul că tocmai unul dintre ei devine autorul *Bibliei noastre naționale*.

Un singur aspect mai puțin discutat dorim să evidențiem în continuare: legătura directă a *Bibliei de la Blaj* (1795) cu traducerea păstrată în manuscris a *Vulgatei de la Blaj* (1760). Această legătură ține de arhitectura pe care a impus-o episcopul Ioan Bob în pragul tipăririi textului tradus de Samuil Micu. Septuagentistul Micu a propus o abordare savantă a textului biblic, adică numai textul biblic tradus, însoțit de concordanțele marginale, abordare care contravenea spiritului practic al episcopului Ioan Bob. Acesta, convins de utilitatea populară, dovedită timp de un secol și jumătate de *Noul Testament de la Bălgrad*, dar și de utilitatea comercială a predosloviilor, a format o echipă din care nu a lipsit, desigur, Samuil Micu³³, pentru a redacta predoslovii la toate cărțile biblice și pentru a adăuga rezumate la capitole. Pentru rezumatele la capitole sursa a fost indiscutabil traducerea lui Petru Pavel Aron, așa cum o dovedește cvasiidentitatea rezumatelor capitolelor din cele două traduceri biblice. Iată pentru exemplificare câteva rezumate:

<i>Biblia Vulgata 1760</i>	B1795
<i>Cartea Facerii</i>	
Cap 1: „Despre zidirea lumii, usebirea și podoaba făpturilor și de închipuirea omului, căruia au supus Dumnezeu toate care zidise.”	Cap 1: „Despre zidirea lumii, osibirea și podoaba făpturilor și despre zidirea omului, căruia i-au supus Dumnezeu toate care zidisă.”
Cap 2: „Dumnezeu, plinind în șasă zile lucrarea, a șaptea să odihnește, carea o și blagoslovește. Pre om în raiul cel înfrământat cu multe feliuri de pomi roditori și cu râuri l-au pus, căruia pre Eva din coasta lui ajutoriu i-au făcut și căsătoria au rânduit.”	Cap 2: „Dumnezeu, plinindu-și lucrarea în șase zile, sfințește zioa a șaptea, pre om îl pune în raiul cel înfrumșet cu multe fealiuri de pomi roditori și cu râuri, căruia îi face pre Eva din coasta lui ajutoriu și rânduiaște căsătoria.”
Cap 21: „Să naște Isac, să taie împrejur, să înțarcă. Iară Ismail cu mumă-sa să scoate din casă, în pustii trăitoriu. Avimeleh cu Avraam legătură de pace prin giurământ face.”	Cap 21: „Isaac să naște și să înțarcă; iară Ismail cu mumă-sa să scoate din casă, ca să se hrănească în pustie. Avimeleh face cu Avraam legătură de pace prin jurământ.”
<i>Cartea pildelor</i>	
Cap 1: „Folosirea pildelor. Ascultarea și îndemnul spre înțelepciune. Fiiul să dojenește să nu urmeze după	Cap 1: „Folosul pildelor; ascultarea și îndemnul spre înțelepciune; să dojenește fiul să nu urmeze după imblânzirile

³³ I. Chindriș, *Cultură și societate în contextul Școlii Ardelene*, p. 337-338.

îmblânzirile păcătoșilor. Înțelepciunea îndeamnă spre a sa îmbrățișare, și celor ce o urăsc le vestește perirea.”	păcătoșilor; înțelepciunea îndeamnă spre a sa îmbrățișare, și celor ce o urăsc le vestește perirea.”
Cap 3: „Înțelepciunea lungește viața. Mila și adevărul să nu să părăsască. Nădejdea spre Dumnezeu. Teamerea de Dumnezeu. Dumnezeu să Se cinstească. Certarea lui Dumnezeu cu veselie a o priimi. Lauda înțelepciunii. Celor ce urmează înțelepciunea toate li-s norocite. Priiatinului degrabă a-i da, nici a-i face rău, nu a să prici. Celor răi a nu urma. Perirea celor fără leage și blagosloveniia cuvioșilor.”	Cap 3: „Înțelepciunea lungește viața; mila și adevărul să nu să părăsească, nădejdea spre Dumnezeu, teamerea de Dumnezeu; Dumnezeu să Se cinstească; certarea lui Dumnezeu cu veselie a o priimi; lauda înțelepciunii; celor ce urmează înțelepciunea toate le sânt norocite; degrab a da priiatinului și a nu-i face rău; nu a să prici; celor răi a nu urma perirea celor fără de leage, ci blagosloveniia cuvioșilor.”
Sfânta Domnului Isus Hristos Evanghelie de la Matheiu	
Cap 2: „În ce chip filosofii cu daruri la Hristos cel născut au venit. Despre răpștirea lui Irod asupra pruncilor și izgonirea lui Hristos în Egipt și de întoarcerea Lui la pământul Israil.”	Cap 2: „În ce chip filosofii cu daruri la Hristos, cel născut, au venit; despre răpștirea lui Irod asupra pruncilor și izgonirea lui Hristos în Egipt și de întoarcerea Lui la pământul Israil.”

Fragmentele de mai sus sunt suficiente pentru a susține ideea avansată. Comparațiile se pot însă extinde la nivelul tuturor cărților *Bibliei*, fără a afecta concluzia noastră. Este cert că cei însărcinați de Ioan Bob cu întocmirea predosloviilor la cărțile biblice și a rezumatelor la capitole pentru *Biblia* tradusă de Samuil Micu au avut în față traducerea lui Aron, în cele mai multe cazuri mulțumindu-se cu simpla copiere a rezumatelor la capitole din acest text, unde ele sunt traduse din ediția *Biblia Sacra*, Venetiis, apud. Nicolaum Pezzana MDCLXXXX, după care s-a tradus *Vulgata de la Blaj*.

Desigur că această concluzie sporește nedumeririle noastre cu privire la aserțiunile inexacte ale lui Samuil Micu din cuvântul *Cătră cetitoriu la Biblia de la 1795*, despre faptul că episcopul Aron „toată S. Scriptură pre limba românească *însuși* [s.n.] o au tălmăcit”, dar mai ales în legătură cu păstrarea textului tradus la 1760 doar pe „niște hârtii”, motiv pentru care, ca urmare a deselor mutări din loc în loc, unele s-au pierdut. Oricâte nedumeriri ar suscita însă aceste afirmații, ele nu aduc nici o nuanță de umbră asupra valorii celor două traduceri biblice realizate la Blaj în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care, deși destinul le-a hărăzit șanse inegale în lupta cu timpul, sunt doi dintre pilonii uriași pe care se sprijină cultura și limba română literară modernă.

LES BIBLES ÉDITÉES À BLAJ PENDANT LE XVIIIÈME SIÈCLE –
DE VÉRITABLES MODELEURS DE LA CULTURE ET DE LA LANGUE
ROUMAINE LITTÉRAIRE PRÉ-MODERNE
Résumé

Pour conclure sur une expérience historiographique intéressante, acquise suite à l'activité d'édition de deux monuments de la langue et de la culture roumaine de Transylvanie du siècle des Lumières – nous avons en vue *Biblia de la Blaj*, édition jubilaire, Rome, 2000, respectivement *Biblia Vulgata. Blaj 1760-1761*, I-V, Bucarest, 2005 – les auteurs de la ci-présente communication traitent de la fonction de modelleur remplie par la culture et la langue roumaine littéraire pré-moderne, telle qu'elle était illustrée par les bibles éditées à Blaj pendant le XVIIIème siècle. Compte tenu de la publication d'un ouvrage exemplaire du genre avec lequel elles sont toujours comparées – il s'agit, bien évidemment, de *Biblia*, Bucarest, 1688! – mais aussi bien de la perspective du phénomène de nationalisation du culte divin et de la fondation d'une littérature religieuse qui soit indépendante de ce culte, les bibles de Blaj sont apparues grâce à l'effort intellectuel de plusieurs érudits vivant dans la principauté de la Transylvanie à l'Époque des Lumières, brillamment représentés par Samuil Micu et Petru Pavel Aron.

Les questions de forme et de fond de ces bibles sont investiguées, suite à de rigoureuses recherches interdisciplinaires, de philologie et d'histoire, étant rapportées à un certain contexte politique interne, si nous avons en vue, par exemple, les troubles provoqués par le mouvement anticatholique déclenché par le moine Sofronie de Cioara (1760-1761). Encore plus, les auteurs de la ci-présente communication soulignent la signification de l'acte de culture et de théologie, assumé par Petru Pavel Aron, celui qui avait ramassé les énergies créatrices de la ville de Blaj à l'époque des Lumières, tout en faisant appel à *Vulgata* comme source pour la traduction de la Bible en roumain. Le moment culturel est surpris à une époque où la traduction de la Bible était comprise en tant qu'acte culturel indépendant du culte divin. C'est dans le même contexte que l'on traite d'autres aspects généraux et particuliers de la traduction du Psautier dans le cadre généreux offert par les bibles de Blaj.

Le texte de la communication est accompagné par deux annexes: annexe 1 – *Cartea psalmilor* («Le Psautier») et annexe 2 – *Cartea preoții* («Le livre de prêtrise»), caractéristiques pour la particularité de la traduction roumaine des textes sacrés, par les recherches comparatistes entre *Biblia* 1688, *Biblia* 1795, *Biblia Vulgata* 1760 et *Anania* 2001.